

GIMIMO EILIŠKUMAS BEI IKIMOKYKLINIO AMŽIAUS VAIKŲ ELGESIO IR EMOCIJŲ SUNKUMAI

Roma Jusienė

Profesorė
Vilniaus universitetas
Bendrosios psichologijos katedros
Psichologinio konsultavimo ir mokymų
centro vedėja
Universiteto g. 9/1, 116, LT-01513 Vilnius
Tel. + 370 5 266 7605
El. paštas: Roma.jusiene@fsf.vu.lt

Monika Kuzminskaitė

Psichologijos (sveikatos psichologijos šaka)
magistrė
Vilniaus universitetas
Bendrosios psichologijos katedra
Tel. + 370 5 266 7605
El. paštas: Monika.kuzminskaite@gmail.com

Vaikų gimimo seka šeimoje, arba gimimo eiliškumas, iki šiol yra veiksnys, kurio tiesioginis ar netiesioginis poveikis asmenybės raidai ir pasiekimams gyvenime nėra gerai žinomas. Šiame tyrime aiškinomės, ar ikimokyklinio amžiaus vaikų elgesio ir emocijų sunkumai, kuriuos nurodo jų motinos ir auklėtojos, siejasi su vaikų gimimo eiliškumu. Išanalizavę 338-ių Lietuvos keturmečių duomenis, aptikome, kad vyriausi vaikai, jų motinų vertinimu, turi daugiau emocijų ir elgesio sunkumų nei jauniausi vaikai. Auklėtojų vertinimu, keturmečiai elgesio ir emocijų sunkumais, atsižvelgiant į gimimo seką, nesiskyrė. Panašu, kad, gimus jaunesniam broliui ar seseriai, maži vaikai tikrai santykiuose su tėvais arba namų aplinkoje reaguoja didesniu nepasitenkinimu, priešišku ar kitais mažiau priimtinais elgesio bei emocijų raiškos būdais.

Pagrindiniai žodžiai: gimimo eiliškumas, ikimokyklinis amžius, elgesio sunkumai, emocijų sunkumai.

Įvadas

Freudas XX amžiaus pradžioje teigė, kad „Be galo svarbus žmogaus gyvenimo veiksnys yra tai, kelintas vaikas jis yra šeimoje“ (Freud, 2004, p. 303). Tačiau jau bene šimtmetį besitęsiančios diskusijos dėl gimimo eiliškumo reikšmės asmens psichologinėms savybėms labiausiai siejamos su Adlerio vardu. Adleris teigė, kad, vertinant žmogų, svarbu žinoti aplinkybes, kuriomis jis augo, ypač tai, kokią padėtį jis ar ji užėmė tarp brolių ir seserų, jei jų turėjo (Adler, 1958; Ansbacher & Ansbacher, 1964). Kad ir kelintas šeimoje būtų gimęs vaikas, sunkiausių padarinių turi jo noras siekti pranašumo prieš kitus vaikus; vaiko aplinkybės ypač

pasikeičia patyrus vadinamąjį „nuvertimą nuo sosto“ gimus kitam vaikui (Adler, 1958). Vaikai imasi skirtingų pranašumo siekimo strategijų, kurios daro stiprią įtaką vaiko asmenybės formavimuisi ir turi ilgalaikį poveikį jo ar jos viso gyvenimo stiliui. Įveikti su gimimo eiliškumu susijusius sunkumus gali padėti tik bendrystės jausmo ugdymas. Jei ugdymas sėkmingas – visi sunkumai netenka reikšmės, tačiau ugdymas kartu yra labai sudėtingas procesas, todėl dažniausiai gimimo eiliškumo pasekmės būna reikšmingos (Adler, 2008).

Vis dėlto gausybės vėliau atliktų mokslinių tyrimų rezultatai yra gana prieštaringi ir nebūtinai paremiantys Adlerio ir kitų

svarstyti tikėtinius pirmagimių, vėliau gimusių ar vienintelių vaikų charakterio būdingumus. Štai Ciuricho universiteto mokslininkai Ernst ir Angst 1983-iais metais išleistoje knygoje „Gimimo eiliškumas: jo įtaka asmenybei“, apžvelgę visas mokslines studijas, atliktas ir publikuotas per trisdešimt penkerius metus šia tema, apibendrina, kad gimimo eiliškumo svarba asmenybės bruožams yra mažų mažiausiai nedidelė, o tikriausiai jos ir visai nėra (Ernst & Angst, 1983). Daugumą iki tol atliktų tyrimų šie autoriai kritikuoja dėl nepakankamo dėmesio tyrimo dalyvių atrankos metodams ir reikšmingų ryšių nustatymo ten, kur šio ryšio nėra (arba jis yra su kitais, tyrimuose neanalizuotais veiksniais). Palankiai dėl tinkamos metodikos ir pagrįstų rezultatų autorių vertinami Dunn ir kolegų (1981) tyrimai, kuriuose lyginamas vaikų elgesys iki jaunesnių vaikų gimimo ir jiems gimus, atskleidžia, kad užtenka jau trijų mėnesių, kad vyresnysis vaikas taptų agresyvesnis, emocingesnis ir daugiau verktų, palyginti su elgesiu iki jaunesniojo vaiko gimimo (cituoja pagal Ernst & Angst, 1983). Apskritai Ernst ir Angst (1983) pripažįsta, jog nedidelių skirtumų yra lyginant skirtingų gimimo pozicijų kūdikių svorius, tėvų keliamus reikalavimus ir skiriamą dėmesį vaikams (pirmagimių visi jie yra didesni). Įdomus šių autorių pastebėjimas, kad nėra absoliučiu charakterio bruožų, būdingų pirmagimiams ar antragimiams, tiesiog pirmagimiai specifiskiau reaguoja į savo tėvus, taigi pasižymi tam tikru situacijai būdingu elgesiu (Ernst & Angst, 1983). Panašiai, nagrinėdamas selektyvų elgesio pasireiškimą kontekstą, Harris (2000) kelia prielaidą, jog šeimoje išmoktas elgesys kitose aplinkose bus nenaudingas arba netinkamas, todėl gimimo eiliškumo

nulemta elgesio specifika bus būdinga tik šeimai, kurioje asmuo užaugo, aplinkoje – visur kitur pirmagimiai ir vėliau gimę savo asmeninėmis savybėmis nesiskirs.

1996-ais metais išleista Sulloway knyga „Gimęs maištauti: gimimo eiliškumas, šeimos dinamika ir kūrybinis gyvenimas“ gerokai sujungia jau spėjusią aprimti gimimo eiliškumo tyrimų sritį. Pagrindinis Sulloway teorijos teiginys – šeima nėra visiems bendra aplinka (angl. *non-shared environment*) – pirmas vaikas auga trijų žmonių šeimoje, antras – jau keturių, ir panašiai; antrą vaiką auginantys tėvai turi kitokios patirties negu penktą vaiką auginantys tėvai, todėl su penktu vaiku elgiamasi kitaip. Didžioji dalis šeimos įtakos vaikui yra specifiška jam asmeniškai – dėl vaiko amžiaus, padėties, genetinės struktūros skirtumų (Sulloway, 2007). Esant ribotiems tėvų ištekliams, skirtingi pagal gimimo seką vaikai užima skirtingas raišas šeimos ekosistemoje ir naudoja skirtingas konkurencijos dėl išteklių, skiriamų vaikams, taktikas (pvz., dominavimo hierarchijas, deidentifikaciją, t. y. pastangas būti skirtingiems tarpusavyje), todėl skirtumai tarp skirtingo gimimo eiliškumo vaikų yra vaiko reakcijos į šeimos aplinką apraiška, o ne vidinė vaiko savybė. Įtakos vaikų raidai turi ir tėvų naudojami stereotipai vaikų atžvilgiu (Sulloway, 2007). Dėl šių priežasčių, vartojant didžiojo penketo asmenybės apibūdinimo terminus, pirmagimiai yra daugiau pasiekiantys ir sąmoningesni, o antrieji vaikai – maištingesni ir atviresni naujoms patirtims (Sulloway, 1996). Lietuvoje panašiu metu gimimo eiliškumu – kaip individualios raidos veiksniumi – domėjosi Bagdonas, Greblikienė ir Kaniavienė (1996). Jų atliktų tyrimų rezultatai ir aštuntojo XX amžiaus

dešimtmečio psichologinių tyrimų apžvalga rodo, kad pirmagimiams ne tik būdingi didesni intelekto (ypač kalbinių gebėjimų) įverčiai, bet ir kiek didesnis internalumas, rodantis mažesnę priklausomumą nuo aplinkinių ar kitų mažai kontroliuojamų veiksnių (Bagdonas ir kt., 1996).

Gimimo eiliškumas tebėra aktyviai tiriama: per pastaruosius 10 metų publikuota daugiau nei 2 000 straipsnių, kuriuose tiriama gimimo eiliškumo ir daugelio kitų fiziologinių ar psichologinių būdingumų ryšys. Kai kuriuose tyrimuose nesigilinama į tai, kokių šeimos pokyčių priežastimi tampa naujo vaiko gimimas – gimimo pozicija naudojama kaip skaičiavimams patogus šeimos raidos rodiklis. Kartu bandoma, nors ir nedaug, gilintis į pokyčius šeimoje. Nustatyta, jog tėvų pasirenkamas auklėjimo stilius priklauso nuo vaiko lyties, vaiko gimimo eiliškumo ir aplinkos paramos: tėvų elgesys yra mažiau nuoseklus ir veiksmingas, jei vaikas turi elgesio sunkumų ir šeimos vaikų sekoje yra gimęs vėliau (Arim et al., 2012). Van Volkom, Machiz ir Reich (2011) taip pat analizavo vidinę šeimos dinamiką. Jauniausi vaikai dažniausiai lygino save su broliu arba seserimi, kurie yra amžiumi panašiausi į jį ar ją, taip pat antruoju ir trečiuoju vaiku šeimoje, o vyriausiems vaikams tai buvo nebūdinga (Van Volkom et al., 2011). Ernst ir Angst (1983), apžvelgdami prieš keletą dešimtmečių atliktus tyrimus, irgi aptiko, kad vyriausieji vaikai apibūdina save kaip labiau besitapatinančius su tėvais ir labiau pasiruošusius priimti jų autoritetą nei jaunesni vaikai.

Kai kurie tyrėjai nagrinėja ir gimimo pozicijų skirtumus pagal vaikų patiriamus emocinius ir elgesio sunkumus, nors aiškių ir sutampančių prielaidų apie sunkumų priežas-

tis ir šių priežasčių sąsajas nėra keliama. Štai ikimokyklinio amžiaus taivaniečių pirmagimiai, taip pat berniukai, pasižymėjo didesniais emocijų ir elgesio sunkumais (Wu et al., 2012). Kanados ilgalaikio vaikų ir jaunimo tyrimo rezultatai atskleidžia, kad pirmagimių vaikų elgesyje aptinkama daugiau emocijų sunkumų, o su antraisiais vaikais motinos dažniau bendrauja pozityviai; laiko tarpas tarp vaikų gimimų, be to, šiems rezultatams įtakos neturėjo (Marleau, Saucier, & Allaire, 2006). Tiriant prieštaraujantį vaikų elgesį, mamos labiau skundėsi pirmiau gimusių vaikų elgesiu, ir jis nepriklausė nuo vaikų lyties, rasės, šeimos socialinės ekonominės padėties ar šeimos sudėties (Ehrensaft, Cohen, Chen, & Berenson, 2007). Tačiau kito tyrimo rezultatai rodo, kad būtent vėliau vaikų eilėje gimę vaikai, kurie daugiau nei 2 valandas per dieną žaidžia kompiuterinius žaidimus ar žiūri televizorių, ir turintys mažiau brolių ar seserų, pasižymi didesniais emocijų ir elgesio sunkumais (Yousef, Eapen, Zoubeidi, & Mabrouk, 2014).

Apibendrinant – dauguma tyrimų rezultatų formuluoja panašias išvadas: gimus naujam vaikui, šeima pasikeičia, o būtent šie pokyčiai šeimoje turi reikšmės ir naujam vaikui, ir jau esamiems vaikams, ir patiems tėvams, tačiau vėlesniame gyvenime šie pokyčiai nebėra pastebimi. Net jeigu vėlesniame amžiuje skirtumai tarp gimimo pozicijų išnyksta, galbūt tai yra svarbus veiksnys ankstyvame amžiuje? Kyla ir kitų klausimų – kaip skirtingi vaikai reaguoja į šias besikeičiančias sąlygas? Ar iš tiesų egzistuoja Adlerio „nuvertimo nuo sosto“ reiškinys, ypač pirmagimių atžvilgiu? Galbūt palyginimas su vieninteliais vaikais, kurie nepatiria „nuvertimo nuo sosto“ reiškinio, padėtų atskleisti ir išryškinti, koki

poveikį vaikams daro atsiradę nauji broliai ir seserys? Galbūt gimimo eiliškumas lemia tik situacijai specifinį elgesį, taigi pasireiškia tik santykiuose su tėvais, todėl ir turėtų atsispindėti tik tėvų vertinimuose?

Siekdami rasti atsakymus į šiuos klausimus, šiame tyrime analizavome ikimokyklinio amžiaus vaikų elgesio ir emocijų sunkumus, pasireiškiančius skirtingose – namų ir ugdymo įstaigos – aplinkose, atsižvelgiant į vaikų gimimo eiliškumą. Šis amžiaus tarpsnis yra tas vaiko raidos laikotarpis, kai vaikas ima įtvirtinti savarankiškumą, gali ne tik pademonstruoti, bet ir įvardyti kylančius emocinius ir elgesio sunkumus, taip pat jau turi patirties ne tik namų, bet ir ikimokyklinio ugdymo aplinkoje, todėl tyrėme būtent šio amžiaus vaikus. Remdamiesi Adlerio teorija ir aptartais tyrimais, kėlėme prielaidą, kad vyriausieji vaikai, ypač lyginant juos su jauniausiais ir vieninteliais vaikais, turėtų turėti daugiausia elgesio ir emocijų sunkumų motinų, bet ne auklėtojų vertinimu. Tai yra, tikėtina, kad vaikai reaguoja į jaunesnio brolio ar sesers atsiradimą ir šios reakcijos specifiškai pasireiškia būtent santykiuose su tėvais. Kadangi daugumos tyrimų rezultatais vaikų emociniai bei elgesio sunkumai gali sietis su mažesniu tėvų išsilavinimu (Jusienė, Raižienė, Barkauskienė, Bieliauskaitė ir Dervinytė-Bongarzoni, 2007), be to, išsilavinimas gali sietis ir su vaikų skaičiumi šeimoje, papildomai siekėme atsižvelgti ir į tėvų išsilavinimą.

Metodika

Tyrimo dalyviai

Šiame tyrime analizuojami ketverių metų amžiaus 338 vaikų (174 mergaičių ir 164 berniukų) duomenys, surinkti 2007–2013

metais vykdant du tyrimus: pirmasis 2007 metais vykdytas reprezentatyvus tyrimas „Ikimokyklinio amžiaus vaikų aktyvumo ir dėmesio sutrikimo raiška ir įvertinimo galimybės“, finansuotas Lietuvos valstybinio mokslo ir studijų fondo (Jusienė ir kt., 2007); antrasis – 2009–2013 metais vykdytas tęstinis ankstyvosios savireguliacijos raidos tyrimas, 2009 m. finansuotas Lietuvos valstybinio mokslo ir studijų fondo, 2010 metais ir 2012–2013 metais – Lietuvos mokslo tarybos (Jusienė, 2014). Siekiant homogeniškesnės imties ir kontroliuoti papildomą veiksni, tai yra vaiko amžių, iš abiejų tyrimų imčių šiam tyrimui atrinkti tiksliai ketverių metų amžiaus vaikai. Kitas tyrimo dalyvių atrankos šiam tyrimui kriterijus buvo tai, kad apie šiuos vaikus turėti visi šiam tyrimui reikalingi duomenys: vaikų gimimo eiliškumas, motinų išsilavinimas, taip pat šių vaikų elgesio ir emocijų sunkumai buvo vertinti ir tėvų (beveik visais atvejais tai buvo motinos), ir auklėtojų. Taigi visi tyrime dalyvavę vaikai lankė ikimokyklinio ugdymo įstaigas.

Kintamieji ir jų įvertinimas

Vaikų elgesio ir emocijų sunkumai vertinti naudojant Vaiko elgesio aprašo formą, kurią pildo tėvai (Child Behavior Checklist, CBCL/1½-5; Achenbach & Rescorla, 2000), ir formą, kurią pildo auklėtojai (Caregiver-Teacher Report Form, C-TRF; Achenbach & Rescorla, 2000). Motinos ir auklėtojos vertino pusantrų–penkerių metų amžiaus vaikų elgesį aprašančius 100 teiginių – kiekvieno iš jų tinkamumą atitinkamo vaiko elgesiui apibūdinti (0 – „neteisingas“, 1 – „iš dalies arba kartais teisingas“, 2 – „labai teisingas arba dažnai teisingas“) šiuo metu arba per pastaruosius du

mėnesius. Tėvų formos klausimyno teiginiai skirstomi į 7 sindromų skales: emociingumo, nerimastingumo / depresiškumo, somatinių skundų, užsisklendimo, agresyvaus elgesio, dėmesio problemų ir miego problemų. Auklėtojų formos klausimyno teiginiai skirstomi į 6 sindromų skales (analogiškas tėvų formai, išskyrus miego sunkumų skalę). Pirmųjų 4 sindromų skalių suminis įvertis sudaro vadinamųjų internalių problemų, arba emocijų sunkumų, įvertį. Didėsnis įvertis rodo būdingesnius ar labiau išreikštus emocijų sunkumus. Agresyvaus elgesio ir dėmesio problemų sindromų skalių suminis įvertis sudaro vadinamųjų eksternalių problemų, arba elgesio sunkumų, įvertį. Šiame tyrime naudotos tikrai elgesio sunkumų ir emocijų sunkumų suminės skalės, kurių validumas bei patikimumas yra labai geras (žr. Jusienė, 2014; Jusienė ir kt., 2007).

Gimimo eiliškumas arba seka buvo koduota remiantis vaikų motinų atsakymais į klausimus, kiek šeima jau turi vaikų ir

koks yra kiekvieno vaiko amžius. Išskirtos keturios gimimo pozicijos – vienintelis, vyriausias, vidurinis ir jauniausias vaikas (1-a lentelė). Kadangi vidurinių vaikų buvo labai mažai, į tolesnę analizę ši gimimo pozicija nebuvo įtraukta. Toliau lyginti tikrai vieninteliai, vyriausi ir jauniausi vaikai. Vaikų lytis nebuvo reikšmingai susijusi su gimimo eiliškumu ($\chi^2 = 1,161$, $p = 0,560$).

Duomenų tvarkymas

Statistinė duomenų analizė atlikta naudojant SPSS 16.0 statistinį programinį paketą ir MS Excel 2013 programą. Tyrime naudotoms skalėms apskaičiavus Shapiro ir Wilko kriterijų nustatyta, kad duomenys negali būti laikomi normaliai pasiskirsčiusiais, todėl duomenų analizei naudojama neparametrinė statistika. Tarpgrupiniams palyginimams taikytas Kruskalo ir Walliso kriterijus, lyginant visas tiriamas gimimo pozicijas. Atliekant dviejų grupių palyginimą, taikytas Manno ir Whitney rangų sumų kriterijus U su Bonferroni pataisa.

1 lentelė. *Tyrimo dalyvių pasiskirstymas pagal gimimo eiliškumą ir lytį*

Eiliškumas	Vaikų iš viso		Mergaičių		Berniukų	
	<i>n</i>	<i>proc.</i>	<i>n</i>	<i>proc.</i>	<i>n</i>	<i>proc.</i>
Vienintelis	134	39,6	73	21,6	61	18,1
Vyriausias	51	15,1	28	8,3	23	6,8
Vidurinis	13	3,8	5	1,5	8	2,4
Jauniausias	140	41,4	68	20,1	72	21,3
Iš viso	338	100,0	174	51,5	164	48,5

2 lentelė. *Vaikų gimimo eiliškumo ir jų motinų išsilavinimo sąsajos*

Motinų išsilavinimas	Gimimo eiliškumas		
	vienintelis	vyriausias	jauniausias
	<i>n (proc.)</i>	<i>n (proc.)</i>	<i>n (proc.)</i>
Pagrindinis ar vidurinis	46 (14,2)	6 (1,8)	29 (8,9)
Aukštasis neuniversitetinis	24 (7,4)	10 (3,1)	39 (12,0)
Aukštasis universitetinis	50 (15,4)	28 (8,6)	63 (19,4)
Nenurodytas	14 (4,3)	7 (2,2)	9 (2,8)

Rezultatai

Pirmiausia patikrinome vaikų gimimo eiliškumo ir jų motinų išsilavinimo sąsajas. Vaiko gimimo eilė visų vaikų sekoje ir motinos išsilavinimas yra susiję ($\chi^2 = 17,833$, $p = 0,007$) (2-a lentelė). Tačiau vaikų elgesio ir emocijų sunkumai, vertinti motinų ir auklėtojų, reikšmingai nesiskyrė atsižvelgiant į jų motinų išsilavinimą ($\chi^2 = 5,530$, $p = 0,137$, ir $\chi^2 = 1,865$, $p = 0,601$, kai lyginti skirtingo išsilavinimo motinų vaikų emocijų sunkumai, kuriuos nurodė motinos

ir auklėtojos; $\chi^2 = 0,815$, $p = 0,846$, ir $\chi^2 = 0,620$, $p = 0,892$, kai lyginti skirtingo išsilavinimo motinų vaikų elgesio sunkumai, nurodyti motinų ir auklėtojų).

Toliau palyginome elgesio ir emocijų sunkumų išreikštumą gimimo sekos grupėse. Statistiškai reikšmingi skirtumai nustatyti lyginant grupes pagal motinų nurodytus vaikų patiriamus ir elgesio (eksternalių) sunkumų, ir emocijų (internalių) sunkumų suminių skalių įverčius (žr. 3-ią lentelę). Auklėtojų vertinimu, skirtingo gimimo

3 lentelė. Skirtingos gimimo sekos vaikų emocijų ir elgesio sunkumų palyginimas

	Gimimo pozicija			χ^2	ε^2	p
	Vieninteliai	Vyriausi	Jauniausi			
	Vidurkinis rangas (Kruskalo ir Walliso kriterijus)					
Emocijų sunkumai, vertino motinos	157,44	192,26	143,16	10,913	0,0350	0,004
Elgesio sunkumai, vertino motinos	158,83	185,31	144,78	7,424	0,0238	0,024
Emocijų sunkumai, vertino auklėtojos	111,01	115,76	122,63	1,468	0,0063	0,480
Elgesio sunkumai, vertino auklėtojos	115,35	121,01	119,27	0,253	0,0010	0,881

4 lentelė. Skirtingos vaikų gimimo sekos grupių porų motinų vertintų emocijų ir elgesio sunkumų įverčių palyginimas

	Vidurkinis rangas (n)		Manno ir Whitney U kriterijus	p
	Vienintelis	Vyriausias		
Emocijų sunkumai	84,34 (128)	104,22 (51)	2 539	0,060
	137,61 (128)	125,67 (134)		
	114,05 (51)	84,99 (134)	2 343,5	0,003
	114,05 (51)	84,99 (134)		
Elgesio sunkumai	85,25 (128)	100,39 (50)	2 655,5	0,234
	138,09 (128)	126,23 (135)		
	110,42 (50)	86,55 (135)	2 504	0,021
	110,42 (50)	86,55 (135)		

Pastaba. Taikyta Bonferroni pataisa.

eiliškumo keturmečių emocijų ir elgesio sunkumų įverčiai nesiskiria (3-ia lentelė).

Lyginant atskiras gimimo sekos grupes, daugiausia patiriamų sunkumų nustatyta vyriausių vaikų grupėje, kai juos vertina motinos. Statistiškai reikšmingai skiriasi vyriausių vaikų patiriamų emocijų ir elgesio sunkumų įverčiai lyginant juos su jauniausių vaikų įverčiais (internalių sunkumų skalėje $p < 0,01$, eksternalių sunkumų skalėje $p < 0,05$; 4-a lentelė). Matyti reikšminga tendencija ($p < 0,1$), kad, motinų vertinimu, vyriausieji vaikai gali turėti daugiau emocijų sunkumų nei vieninteliai vaikai.

Diskusija

Šiuo tyrimu siekėme aiškintis, ar ikimokyklinio amžiaus vaikai skiriasi elgesio ir emocijų sunkumais, kurių kyla namų ir ikimokyklinio ugdymo įstaigos aplinkose, atsižvelgiant į gimimo eiliškumą. Nustatėme, kad vyriausi vaikai namų aplinkoje, – tai yra, jų motinų vertinimu, – turi reikšmingai daugiau emocijų ir elgesio sunkumų nei jauniausi vaikai. Taigi šie rezultatai lyg ir patvirtina Adlerio „nuvertimo nuo sosto“ idėją – vyriausi mažyliai, turintys jaunesnių brolių ar seserų, patiria daugiau sunkumų, bent jau namų aplinkoje arba santykiuose su motina (tėvais). Panašius rezultatus atskleidė ir kai kurie kiti įvairiose šalyse atlikti tyrimai, rodantys, kad pirmagimiai vaikai jų tėvų vertinami kaip turintys daugiau elgesio ar emocijų problemų (Ehrensaft et al., 2007; Marleau et al., 2006; Wu et al., 2012).

Žinoma, priešasčių šiems sunkumams atsirasti ir vystytis gali būti daug, tačiau visiems vyriausiems vaikams iš tiesų būdinga aplinkybė yra tai, kad jie kurį laiką šeimoje augo vieni patys, o gimus naujam vaikui, tapo nebe vieninteliai vaikai. Viena vertus,

vyresnieji vaikai, gimus jaunesniam, iš tiesų gali (ir turėtų) reaguoti nepasitenkinimu ar priešišku – ir dėl pasikeitusios situacijos, ir dėl mažesnio tėvų pasiekiamumo ar dėmesio. Kita vertus, patys tėvai sąmoningai ar nesąmoningai turi vienokių lūkesčių vieninteliui vaikui, o kitokių – kai gimsta kitas vaikas, ir jis arba ji tampa vyriausi gimus jaunesniam vaikui. Neatmetama galimybė, kad tėvai (ypač mamos, jeigu jos daugiausia laiko praleidžia su vaikais) gali tapti ir mažiau tolerantiški vaikų reiškiams emocijoms ar dėmesio siekimui atitinkamu elgesiu. Gali būti, kad ir patys vaikai savo „sosto praradimo“ situaciją sprendžia tik santykiuose su tėvais, todėl sunkumų pastebi tik tėvai, bet ne darželio auklėtojos.

Apskritai kol kas labai trūksta tyrimų, kurie, viena vertus, vertintų vaikų patiriamus sunkumus ne tik namų, bet ir ugdymo įstaigos aplinkoje, arba ne tik santykiuose su tėvais, bet ir su kitais suaugusiais. Be to, kol kas mažai atlikta tęstinių tyrimų, kurie leistų aiškintis, ar iškart po jaunesniojo vaiko gimimo kilę vyresniojo labiau išreikšti sunkumai yra išliekantys (ir galbūt lemiantys didesnę nerimastingumą ar priešišku) jau suaugus. Ernst ir Angst (1983) išsami tyrimų apžvalga leidžia manyti, kad ne. Šie autoriai tai patvirtina ir savo pačių atliktu tyrimu, kuriame dalyvavo daugiau nei septyni su puse tūkstančio jaunų suaugusių žmonių. Pirmagimiai, antragimiai ir paskutiniai vaikai nesiskyrė nė vienu iš dvylikos asmenybės bruožų, įskaitant ekstravertiškumą, neurotiškumą, atvirumą potyriams (Ernst & Angst, 1983). Visai tikėtina, kad mažų vaikų reagavimas į kito vaiko gimimą yra iš tiesų labiau specifinis, nulemtas situacijos, santykių su tėvais, o

galbūt ir pačių tėvų skirtingo reagavimo į vaikus.

Vienas iš mūsų tyrimo – kaip ir daugelio kitų tyrimų – ribotumų yra tas, kad negalėjome vyriausių, vienintelių ir jauniausių vaikų palyginti su viduriniais, kurių imtis labai maža. Kitaip tariant, negalėjome atsakyti į klausimą, ar viduriniai vaikai (pvz., antrasis arba trečiasis), gimus dar vienam vaikui (atitinkamai trečiajam arba ketvirtajam), irgi patiria vadinamąjį „nuvertimą nuo sosto“ ir jam būdingą stipresnę emocijų bei elgesio sunkumų raišką santykiuose su tėvais. O gal tai, kad jie jau turi vyresnį brolių ar seserį, juos apsaugo nuo tokio reagavimo? Pavyzdžiui, vienu dideliu epidemiologiniu vaikų psichikos sveikatos tyrimu nustatyta, kad kaip tik vidurinio vaiko pozicija ir abiejų tėvų turėjimas yra apsauginiai emocijų sutrikimo bei aktyvumo ir dėmesio sutrikimo veiksniai (Carballo et al., 2013). Mūsų tyrime nebuvo atsižvelgta ir į brolių ar seserų lytį, tai, kai kurių tyrėjų nuomone, gali būti reikšminga. Pavyzdžiui, Khodarahimi ir Ogletree (2011) teigia, kad brolių, o ne seserų turintys Irano paaugliai ir jaunuoliai yra laimingesni, didesnės savivarbos, pasižymi kitomis teigiamomis savybėmis. Tačiau čia jau galimi ir reikšmingi kultūriniai skirtumai, ypač skirtingas lyčių vaidmuo tam tikrose šalyse. Pagaliau, kituose tyrimuose, siekiant pagrįsčiau atsakyti į klausimą apie tėvų santykių su vaikais specifiškumą, svarbu būtų, pasitelkus tęstinį tyrimą, aiškintis, kokie yra tėvų lūkesčiai, auklėjimo stiliai, ar ir kaip jie keičiasi, gimus kitam vaikui šeimoje.

Mūsų tyrime dalyvavusių keturmečių imtis gana gerai reprezentuoja mažus vai-

kus auginančias mažos socialinės rizikos Lietuvos šeimas. Imtis tikslingai atrinkta pagal vaikų amžių, be to, motinų išsilavinimas, nors ir buvo susijęs su vaikų gimimo eiliškumu, nebuvo susijęs su jų elgesio ir emocijų sunkumais. Visa tai leidžia apibendrinti, kad pirmi gimę keturmečiai, jau turintys mažesnę brolių ar seserį, motinų vertinami kaip turintys daugiau elgesio ir emocijų sunkumų nei tie keturmečiai, kurie yra jauniausi vaikai šeimoje. Ikimokyklinio ugdymo įstaigų auklėtojos nelaiko pirmagimių (vyriausių vaikų šeimoje) turinčiais daugiau elgesio ar emocijų sunkumų. Tikėtina, kad gimimo eiliškumas ar, konkrečiai, vyresniųjų vaikų situacijos pasikeitimas gimus jaunesniam neturi didelės reikšmės vaikų elgesiui socialinėje aplinkoje santykiuose su bendraamžiais ar su vaikus prižiūrinčiais suaugusiais. Apskritai gali būti, kad gimimo eiliškumas yra mažai reikšmingas asmenybės ar psichologinio prisitaikymo skirtumus lemiantis veiksnys. Kur kas svarbesni yra kiti, kaip antai tėvų išsilavinimas, socialinė ekonominė padėtis, motinos amžius ar ypač tėvų santykių su vaikais ypatumai, nulemti pačių tėvų individualios patirties.

Išvados

- Keturmečiai, kurie yra vyriausi vaikai šeimoje, motinų vertinimu, patiria daugiau emocijų ir elgesio sunkumų nei jauniausi vaikai šeimoje.
- Auklėtojų vertinimu, skirtingos gimimo sekos keturmečiai nesiskiria emocijų ir elgesio sunkumų įverčiais.

LITERATŪRA

- Achenbach, T. M., & Rescorla, L. A. (2000). *Manual for the ASEBA Preschool Forms & Profiles: An Integrated System of Multi-informant Assessment*. Burlington, VT: University of Vermont Research Center for Children, Youth and Families.
- Adler, A. (2008). *Žmogaus pažinimas*. Vilnius: Vaga.
- Adler, A. (1958). *What Should Life Mean to You*. New York: Capricorn Books.
- Ansbacher, H. L., & Ansbacher, R. R. (1964). *The Individual Psychology of Alfred Adler: A Systematic Presentation in Selections from His Writings*. New York: Harper Perennial.
- Arim, R. G., Garner, R. E., Brehaut, J. C., Lach, L. M., MacKenzie, M. J., Rosenbaum, P. L., & Kohen, D. E. (2012). Contextual influences of parenting behaviors for children with neurodevelopmental disorders: Results from a Canadian national survey. *Disability and Rehabilitation, 34* (26), 2222–2233. doi: 10.3109/09638288.2012.680650.
- Bagdonas, A., Greblikiene, R. ir Kaniavienė, Ž. (1996). Gimimo eiliškumas – svarbus individualios raidos veiksnys. *Psichologija, 15*, 51–56.
- Carballo, J. J., García-Nieto, R., Alvarez-García, R., Caro-Cañizares, I., López-Castromán, J., Muñoz-Lorenzo, L., ..., Baca-García, E. (2013). Sibship size, birth order, family structure and childhood mental disorders. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology, 48* (8), 1327–1333. doi: 10.1007/s00127-013-0661-7.
- Ehrensaft, M. K., Cohen, P., Chen, H., & Berenson, K. (2007). Developmental transitions in youth behavioral opposition and maternal beliefs in social ecological context. *Journal of Child and Family Studies, 16* (4), 577–588. doi: 10.1007/s10826-006-9108-z.
- Ernst, C., & Angst, J. (1983). Birth order: Facts and fiction concerning its influence on personality: A survey of the literature, 1946–1980, followed by a study of a representative young adult population. Springer-Verlag. doi: 10.1007/978-3-642-68399-2.
- Freud, S. (2004). *Psichoanalizės įvadas*. Paskaitos. Vilnius: Vaga.
- Harris, J. R. (2000). Context-specific learning, personality, and birth order. *Current Directions in Psychological Science, 9* (5), 174–177. doi: 10.1111/1467-8721.00087.
- Jusienė, R. (2014). *Mažų vaikų savireguliacija*. Monografija. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Jusienė, R., Raižienė, S., Barkauskienė, R., Bieliauskaitė, R. ir Dervinytė-Bongarzoni A. (2007). Ikimokyklinio amžiaus vaikų emocinių ir elgesio sunkumų rizikos veiksniai. *Visuomenės sveikata, 39* (4), 46–54.
- Khodarahimi, S., & Ogletree, S. L. (2011). Birth order, family size, and positive psychological constructs: What roles do they play for Iranian adolescents and young adults? *Journal of Individual Psychology, 67* (1), 41–56.
- Marleau, J. D., Saucier, J., & Allaire, J. (2006). Range de naissance, difficultés de comportement et relation mère-enfant chez des jeunes de 4 à 11 ans de fratries composées de deux enfants. *Canadian Journal of Psychiatry, 51* (13), 855–863.
- Sulloway, F. L. (1996). *Born to Rebel: Birth Order, Family Dynamics, and Creative Lives*. New York: Pantheon Books.
- Sulloway, F. J. (2007). Birth order and intelligence. *Science, 317*, 1711–1712.
- Van Volkom, M., Machiz, C., & Reich, A. E. (2011). Sibling relationships in the college years: Do gender, birth order, and age spacing matter? *North American Journal of Psychology, 13* (1), 35–50.
- Wu, Y., Chen, W. J., Hsieh, W., Chen, P., Liao, H., Su, Y., & Jeng, S. (2012). Maternal-reported behavioral and emotional problems in Taiwanese preschool children. *Research in Developmental Disabilities: A Multidisciplinary Journal, 33* (3), 866–873. doi: 10.1016/j.ridd.2011.11.018.
- Yousef, S., Eapen, V., Zoubeidi, T., & Mabrouk, A. (2014). Behavioral correlation with television watching and videogame playing among children in the United Arab Emirates. *International Journal of Psychiatry in Clinical Practice, 18* (3), 203–207.

PRESCHOOLERS' MOTHER-REPORTED AND CAREGIVER-TEACHER-REPORTED BEHAVIORAL AND EMOTIONAL PROBLEMS ACCORDING WITH A CHILD'S BIRTH ORDER

Roma Jusienė, Monika Kuzminskaitė

S u m m a r y

Birth order (or the sequence of the siblings according with their birth within one family) is a phenomenon discussed and researched starting with as long ago as writings of Sigmund Freud and Alfred Adler. Yet it is still not possible to argue beyond the reasonable doubt whether the birth order has any direct or indirect influence on individual personality development and later personal and social achievements in life. Multiple attempts in the area have been made with differing results; the methods of the analysis have been criticized, so even today no sound and reliable arguments can be presented for the conclusion on this issue. What we have achieved is definitely an understanding that the phenomenon is very complex in nature, there are many factors that need to be considered together, and their influence on each other is still something to be untangled. Thus, birth order continues to remain a focus of the ongoing research. The purpose of this study is to increase the knowledge of the various consequences that changes within a family (as identified by the birth order of children in the family) may have on personal development and to identify whether the emotional and behavioral problems of Lithuanian preschool children are related to their birth order. We analyzed

data of 338 Lithuanian four-year-old children (174 girls and 164 boys). Mothers and caregiver-teachers have rated the children's behavioral and emotional problems with CBCL/1½-5 and C-TRF (Achenbach & Rescorla, 2000). Children were grouped according with their birth order (reported by mothers) into three groups: first-borns (N = 51), the only children (N = 134), and the youngest children (N = 140). The group of middle-born children (N = 13) was too small for further analysis. The results showed that firstborn children were rated as having more emotional and behavioral problems by their mothers than the youngest children. Kindergarten teachers' reports on children's emotional and behavioral problems did not differ in various birth order groups. We conclude that it is possible that, according to Alfred Adler, "dethroned" children (who were the only child and became the first born after a younger sibling was born) display more emotional and behavioral problems only towards their parents or in the home environment, and that birth order as an easily observable factor could be part of the complex intrafamily continuum of social influences and relationships.

Keywords: birth-order, behavioral problems, emotional problems, preschool age.

Įteikta 2017-01-06